

5. A zuhanás képzetköre. A karneváli világ.

A zuhanás mint az időlegesség szimbóluma

A föld stabil pontjától való eltávolodás, a biztos támasz megszűnése szédülést, hányingert, tériszonyt okoz. Ezt a közismert, kellemetlen érzést Gaston Bachelard a gravitáció pszichológiájáról és a belőle származtatható szimbólumokról szóló könyvében úgy magyarázza, hogy mindez voltaképpen a szervezet pszichikai-erkölcsi blokádja, egyféle tiltakozás a Földtől való eltávolodással szemben, mintegy emlékeztetés földi mivoltunkra.¹ A tériszonynak ezt az érzését a francia kutatók találó megnevezéssel „Antaiosz-komplexus”-nak nevezik.² A görög mitológiai Antaiosz ugyanis, Poszeidón és Gaia fia, legyőzhetetlen óriás volt, aki ha megérintette anyját, a Földet, mindig új erőre kapott, de végül Héraklész a levegőbe emelte és ott megfojtotta. Gilbert Durand – részben G. Bachelard nyomán – a zuhanáshoz a gyors mozgás, a gyorsulás, az időlegesség és végül a sötétség képzeit is társítja, és ennek megfelelően arra a következtetésre jut, hogy a képzetkörbe tartozó szimbólumok is mind tartalmazzák *a futó idő, a gyorsan bekövetkező Végzet* jelentéseket. Pszichologizáló megközelítésének megfelelően a zuhanástól és a lent világtól való félelem érzetéből egy sor olyan szimbólumot vezet le, amelyek rokonságban állnak a sötétség, az állatiasság és a nyüzsgés előbb tárgyalt szimbólumaival. A zuhanás rémálomhoz hasonlít, és pokoli látomásokba torkollhat – írja.³

A mitológiai téma jelentőségét mutatja, hogy mítoszok, legendák sokasága szól a zuhanás, a gravitáció, a szédülés, az összetörettetés, az alvilágba kerülés katasztrofális aspektusairól. A görög mitológiában a tengerbe zuhant Ikarosz és/vagy az alvilágba taszított Tantalosz ilyen tragikus hősök. A keresztény teológia a világban jelen lévő Rosszat a fellázadt angyalok égből való letaszításának mítoszával magyarázza. Az angyalok bukásáról szóló tanítás nem a Bibliából, hanem a Kr. e. 1. századi apokrif zsidó írásokból származik.⁴ Ez a téma – Lucifer mint fellázadt és letaszított angyal – a magyar folklór „parasztbibliai” történeteiben is megjelenik.⁵

A zuhanás morális tartalma: a bűnbeesés és büntetés

A zuhanásnak erkölcsi értelemben is lehet katasztrofális aspektusa. Ezt fejezik ki például a lázadó angyalok letaszításáról vagy a Bibliában Ádám bűnbeeséséről szóló mítoszok. A folklórban a szakadékba taszítás az apokaliptikus büntetés ismétlődő motívuma, a szakadék a pokollal és a káosszal egyenértékű szimbólum. A falba épített feleség (Kőműves Kelemenné) balladájának vannak olyan román változatai (Meşterul Manole), amelyben az asszonyt befalazó kőművesek a történet végén egy apokaliptikus büntetésről szóló vízióban szakadékba zuhannak.

Azok a mitológiai hősök, akik túl akarnak lépni saját emberi vagy földi korlátjaikon, ugyancsak zuhanásra vannak ítélve (Ikarosz mítosza). Ugyanígy azok is, akik Istenhez akarnak hasonlatosak lenni (a bukott angyalok története, Ádám és Éva bűnbeesése).

A végzetes, halált hordozó időtől való félelem morális tartalommal telítődik, a zuhanás és összetörettetés képze a mítoszokban mint erkölcsi büntetés jelenik meg.

¹ Bachelard G. 1998. 254–262.

² Uo. 258. és Durand G. 1977. 138.

³ Durand G. 1977. 137–138.

⁴ Schütz C. 1993. 329.

⁵ Lammel A.–Nagy I. 1995. 13–15.

A zuhanás által egyszersmind a Gonosz tulajdonába kerülünk. A zuhanás így lesz a testi bűnök, a féltékenység, a gyűlölet, a gyilkosság emblémája. A halál sok mitológiában a bűnbeesés közvetlen következménye.

A nyelv is arról tanúskodik, hogy a pozitív erkölcsi és társadalmi értékek „fent” vannak, a negatívak pedig „lent”, erre Szilágyi N. Sándor nyelvész a *Hogyan teremtsünk nyelvi világot?* c. könyvében számos példát hoz: (erkölcsi) *felemelkedés, magasztos* (= ’magas’!) *eszme, fennkölt gondolat, feldicsér, felmagasztal, felsőbbrendű, szárnya nőtt, a (csillagos) édig dicsér/magasztal, plafonig ugrik* stb.; illetve másfelől: (erkölcsi) *lesüllyedés, alantas gondolat/szándék, lesüllyed, lezüllik, leissza magát, lerészegedik, lehülyéz, leszid, lehord, leszamaraz, lejtőre kerül, a földig/porig aláz, a béka (feneke) alatt, padlóra küld/kerül, ég és föld a különbség* stb.⁶

A pokol, ami az erkölcsi rossz és a büntetés színtere, valamint a pokol folyói, mocsarai valahol lent vannak (vö. „szálla alá poklokra”). Ugyancsak valahol lent van a labirintus is, ami a Sárkány otthona.

Az öntudatlanság állapota (álom, halál, szerelem)

A nyelv kifejezései egyértelműen tanúsítják, hogy **az álom és a halál** azonos képzelettartományhoz, az öntudat nélküli „lent” világához tartozik (pl. „álomba zuhan”, „álomba merül”, „felébred”).

Bizonyos folklórszövegek, például a defenzív célzatú archaikus népi imák ugyancsak arról tanúskodnak, hogy álmunkban **az Ördög tulajdonába** kerülhetünk: „*álom ingem el ne kapjon, család tőlem távol járjon*”, „*álom ingem el ne kapjon, / család ingem meg ne csaljon*”, „*Jézus, serkents fel pokoli álmomból, / Sátán, menj el mellőllem, ne késérgess*” stb. Ennek megfelelően feltűnő az is, hogy az álomhoz a **tisztátalanság** képzeleti is hozzátartoznak: „*én felkelék én ágyamból, kimosdódám bűneimből*”, „*Kejj fel, ember, mély álmodból, / mosdózzál ki mocskaidból, / kendejzél ki bűneidből!*”, „*Mivel már bésetétedik, / kérünk Teremtőnk tégedet, / hozzánk kegyelmességedet, / mutasd szokott őrzésedet. / Gaz álmok távol legyenek, / sátányok megköttessenek, / hogy testiünk ne fertéjzenek!*” stb. Az emberre hirtelen rátörő álom voltaképpen zuhanás abba az ismeretlenbe, amely a bűn sötét, kaotikus világát is tartalmazza.⁷

A nyelvi kifejezések („szerelembe esni”) és a népdalszövegek arról tanúskodnak („...szerelembe nem estem, csak szóba, / sajnálom, de nem tehetek róla”, „nem esem, nem esem, én a Marosnak vizébe, / inkább esem kisangyalom véled szerelembe” stb.), hogy a szerelem mint lelkiállapot ugyancsak az öntudatlanság, azaz a „lent” szférájához tartozik.

Az álom pokoli világának **ellentéte az ébrenlét, a tiszta öntudat** (pl. „fent van” kifejezés ’ébre van’, ’tudatánál van’ jelentésű). Az álomból való ébredés, a reggeli/hajnali „felserkenés” a dolgok tiszta, valóságos látását eredményezi, ezért a vallásos ember törekszik az álombeli sötét, bűnös, tisztátalan világ elhagyására. Például népi imádságokban: „*Angyal őriz, / Márja nyugit, / Isten serkengess / minden gonoszimból*”, „*Én felköttem az én bűnös ágyamból, / kimentem az én bűnös ajtóim elejibe, / kimosdódtam az én bűnös bűneimből*”. A névnapi köszöntők „serkenj fel” szövegformulája ugyancsak a tiszta, büntelen, egészséges létre, egy megújult szép napra való felébredésre buzdít a szómágia eszközével.

A középkori keresztény ember számára a haldoklás idejének, a halál pillanatának tiszta öntudata különösen fontos, hiszen az határozza meg a lélek túlvilági sorsát. A haldokló lelkét megszerezni akaró ördög ilyenkor összezavarhatja az ember elméjét,

⁶ Szilágyi N. S. 1996. 23–24.

⁷ Tanczos V. 2001. 73.

és ezzel örök kárhozatra juttathatja az embert. Egy moldvai csángó asszony így fogalmazott: „*Minden nap kérem s hálálom a Jóistent, hogy halálom óráján ne sirüljön [forduljon] el az eszem.*” (Lészped)⁸

A hús mint a szellem tagadása

A mítoszok a női menstruációt gyakran valamely korábban elkövetett bűn másodlagos következményének fogják fel, az asszonyok meglakolnak valamilyen bűnükért. A kereszténységben **az eredendő bűn feminizálódik**, itt a kígyó nem közvetlenül, hanem közvetve idézi elő a menstruációt: „Megsokasítom szenvedéseidet a terhesség alatt, fájdalomban fogsz szülni.”

Ezeket a mitikus képzeteket azonban a szexualitással csak később, az ókeresztény korban kapcsolták össze (pl. Szent Ágoston). G. Durand szerint a kereszténység voltaképpen banalizálta a zuhanás eredeti, archetipikus képzetkörét, amikor morális, testiségre vonatkozó jelentéssel ruházta fel.⁹

A kereszténység felfogásában a húsban az ördög, a halál rejtőzik, ezért **a hús az emberben élő Rossz**, diabolikus erő. A bőrét éles kővel hasogató Szent Jeromos¹⁰ legendái és ezek ábrázolásai jellegzetesnek mondhatók a kereszténység testiség-szemléletére.

A hús már az *Ótestamentumban* is a testből és lélekből álló ember törékeny, időleges része, **a szellem ellentéte**. (A héber „bászár” szó egyaránt jelenti a ’hús’-t és a ’test’-et is.) Mivel az *Újszövetségben* a krisztusi megváltó vér képzete asszociálódik hozzá, továbbá mert Krisztus emberi természetét is a hús által lehet jelképesen kifejezni, így a szimbólum jelentése az evangéliumokban némiképpen rehabilitálódik. Mindazonáltal a hús az *Újszövetségben* is a Sátán szövetségese, mert bűnre viszi az embert. A keresztény egyház testiséget elítélő szemlélete voltaképpen Krisztus kortársától, Szent Páltól (megh. 67-ben) származik¹¹, akitől később az egyházatyák (például Szent Ambrus, Szent Ágoston) átvették azt a gondolatot, hogy a hús a szellem ellenfele, egy meg nem szelídített szörny, ami állandóan lázad. Nagy Szent Gergely¹² szerint az Isten nem lakik azokban, akik a hús rabságában élnek, akik viszont megszabadulnak a hús rabságából, Isten angyalaihoz lesznek hasonlatosak, akik nem ismerik a világ csábításait.¹³ Hasonlóképpen vélekedik a középkor is, például Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) szerint a hús már születésekor bűnre hajló, elsötétíti az ember belső látását.¹⁴

A keresztény szemlélet ugyanakkor a test méltóságát is hangsúlyozza, ugyanis a test **a lélek otthona**. Szent Pál apostol írja az első korinthusi levélben: „*Nem tudjátok, hogy testetek a bennetek lakó Szentlélek temploma, akit Istentől kaptatok? Nem tudjátok, hogy nem vagytok a magatokéi? Nagy volt a ti váltságdíjatok. Dicsőítsétek meg tehát az Istent testetekben.*”¹⁵ A test azért lehet figyelemre méltó, mert Krisztus nemcsak a lelket, hanem a testet is megváltotta: noha a test a bűn és a halál rabja, de a feltámadás reményét is hordozza.¹⁶ A test a lélekkel együtt újjászületik az örök üdvösségre, hiszen a kereszténység azt ígéri, hogy az ember a maga teljességében

⁸ Saját gyűjtés, 1995.

⁹ Durand G. 1977. 141–142.

¹⁰ Szent Jeromos egyházatyja (megh. 420) Stridon született, amit a muraközi Csáktornyával azonosítottak. Ezért a magyar pálosok nagyon tisztelték. A betlehemi barlangban remetéskedett. Megírta Remete Szent Antal életrajzát.

¹¹ Ez Pál apostol leveleiben többször is elhangzik. Például: Róm 7,14 és 8,8; Gal 5,13 és 6,8 stb.

¹² Nagy Szent Gergely egyháztanító, majd pápa (megh. 604).

¹³ Chevalier J.–Gheerbrant A. 1994. I. 252.

¹⁴ Uo.

¹⁵ 1Kor 6,19–20.

¹⁶ Dávid K. 2002. 231.

támad fel. Paul Valéry szerint egyetlen más vallás sem adott akkora rangot az emberi testnek, mint a kereszténység.¹⁷

A testiséghez ugyanakkor még egy másik pozitív szimbolikus jelentés is kapcsolódik: a test egésze **az emberi személyiség lényegét** is kifejezheti, hiszen a szívnek, a lélek szimbólumának ad szállást. „Új szívet adok nektek, és új lelket oltok belétek; kiveszem testetekből a kőszívet, és hússzívet adok nektek” – írja Ezékiel próféta.¹⁸

A húsfogyasztás

Sigmund Freud óta tudjuk, hogy a mohó **étkezés** és a **szexualitás** szimbolikus síkon egyenértékű, ezért a száj a szexualitás emblémája lehet.¹⁹ Az étkezési hús fogyasztásához ugyanúgy a bűn vagy legalábbis a tilalom képzei kapcsolódnak, mint a szexuális értelemben vett „húsfogyasztáshoz”, vagyis a két képzet összekapcsolódik. Mindkét tett voltaképpen merénylet a szellem világossága, a világ isteni rendje és tisztasága ellen. „Az aszkétizmus nemcsak szeplőtelen, hanem mértékletes és vegetáriánus” – írja G. Durand.²⁰ A Bibliában a hússal kapcsolatos tilalmak megszegése idézi elő a második bibliai katasztrófát is, a vízözönt.

A hús tehát pusztulással fenyeget, ezért a húsfogyasztás – szexuális és táplálkozási értelemben egyaránt – jelképezi mind a halált, mind a morális értékek elvesztését. G. Durand a zuhanás szimbólumait is idő- és halál-vonatkozásúaknak tartja, és azt írja, hogy az almába harapó Éva képze a harapó állat képzetkörébe visz.²¹ Az időlegesség és a hús tehát szinonim fogalmak. A Farsang és a Böjt harcának lényege, hogy az összeütközésből mindig a Böjt kerül ki győztesen, azaz a keresztény ember végül a testi aszkézis, az örök szellemi világosság és értékek jegyében újra és újra megtagadja a farsangi időszak karneváli húsfogyasztásának időlegességét.

A világ kultúráiban a legtöbb tabu mindenütt a szexualitásra vonatkozik. A szexualitáshoz a bűn képze kapcsolódik. A szexualitást – bár más kontextusokban vannak más jelentései is (pl. isteni szent nász) – a világ világos, ésszerű rendje elleni tettnek fogják fel. A húsfogyasztás **zuhanás, alámerülés a káoszba, az öntudatlanságba, az értelem nélküli létbe**. A keresztény tanítás szerint mindenki bűnben születik, azaz az eredendő bűn a szexualitás révén száll át minden emberre.

A szellemi értékek a hús tagadásában nyilvánulnak meg. A mennyei lények – például Isten angyalai, a szentek stb. – nem rabjai a húsnak: a szűziesség, a tisztaság, az aszkétizmus jellemzi őket, következésképpen szépek, szentek és örök életűek, mert mindezek a szimbolikus logika szerint összetartozó fogalmak. Például a csíksomlyói búcsú központi éneke, az *Egészen szép vagy Mária... (Tota pulchra es Maria...)* a Szeplőtelen Fogantatás teológiai dogmájának a dicsérete, aminek lényege, hogy mivel az istenszülő Szűz Máriára nem szállt át az eredendő bűn, és életében soha bűnt nem is követett el, ezért ő olyan tökéletesen tiszta, szent lény, aki soha nem halhat meg. A csíksomlyói kegytemplom 16. századi gótikus Mária-szobra is ennek a teológiai tanításnak a művészeti ábrázolása. (11. kép) A „szép” szó jelentése a régi magyar nyelvben: ’tisztá’, ’szent’, ’szűz’, és leginkább az égből jött tiszta szellemlényeket illeti ez a jelző (vö. Marton Szép Ilona, Júlia Szép leány, Szépjézus, Szépszűzmárja stb.). Archaikus népi imádságokban az „eleven ostya szép virág” a legszentebb, legtisztább Oltáriszentség metaforája.

¹⁷ Chevalier J.–Gheerbrant A. 1994. I. 254.

¹⁸ Ez 36,26.

¹⁹ Durand G. 1977. 144.

²⁰ Durand G. 1977. 144.

²¹ Uo., 148–149.

A korábban tárgyalt halál- és időjelképeket a **vér** nagy tabuja is a hús (test) szimbolizmusához kapcsolja. A vér, ami – legalábbis jelentésének egyik vonatkozásában – nyilvánvaló szimbolikus rokonságban áll a halál sötét vizével, egyszermind a hús (a test) esszenciája is, tartalmazza annak lényegét. Az állati vér fogyasztásának tabuival archaikus kultúrákban gyakran találkozhatunk.²² Az erdélyi román falvakban például általános volt, hogy a levágott disznó vérért nem fogyasztották el.

A Karnevál

Az indoeurópai nyelvekben használatos „karnevál” szó a ’szekér’ + ’hajó’ jelentésű latin *carrus navalis* származéka. A *carrus navalis* a latinitásban eredetileg egy allegorikus szekér volt, a termékenység és az óév halálának, káoszba hullásának szimbóluma, ugyanakkor a megújuló mitikus idő dramatizált jelképe. Az olasz *carne vale* (jelentése: ’megválás a hústól’) szóból való származtatás hibás, népetimológia.

A Karnevál etnológiai értelemben nem más, mint **a káoszhoz való visszatérés, az intézményesített zűrzavar.**²³ Hangsúlyozni kell, hogy a karneváli világ a népi kultúrákban nemcsak a tavaszi farsangi szokásokban²⁴ teremődik meg, hanem más ünnepek (például a téli és a nyári napforduló szokásai, a különféle bolondünnepek stb.) alkalmával is, sőt akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a nagyobb közösségi ünnepek mind tartalmaznak valamilyen karneválszerű szokáselemet (pl. lakodalmi szokások, búcsújárások, aratóünnepek stb.), ami természetesen sohasem véletlen.

A karneváli világszemlélet jellemzői

Tekintsük át vázlatosan a **karneváli világszemlélet**²⁵ legfontosabb jellemzőit:

a) A farsang idején **a világ a feje tetején áll**, az egész világegyetem apokaliptikus képet mutat (a levegőben halak repülnek, a Nap és Hold lekerül a földre stb.), a világot kormányzó erők, tájékozódási pontok nincsenek már érvényben (a lovas fordítva ül a lóra, a farsangi menet vezetői irreális térképeket „tanulmányoznak” stb.).

b) A társadalmi együttélést szabályozó **törvényeket felfüggesztik**: a hatalmi hierarchia nincsen már érvényben, a társadalmi értékrend felborul, a szexualitás tabui eltűnnek, a tulajdont nem tartják tiszteletben stb. (12. kép)

Szerémi György (1490–1559) ferences barát krónikájában a fiatal II. Lajos királyról azt írja, hogy minden húshagyókedden a gonosz szellemek fejedelmévé tették: „Azonfelől engem bolonddá tettek minden évben húshagyókor, fejemre Lucifer-fejeket helyeztettek, ökörszarvakat tettek rá, lábamra ökörlábakat, s orrom mindig olyan volt, mint a gólyáé, s kígyófarkam volt, ami Isten ellen volt, és az összes szentek ellen.” „Gyermekkortól kezdve rosszra nevelték, minden évben húshagyókedd napján a gonosz szellemek fejedelmévé tették, pajzánságba húzták be őt az udvarhölgyek [...] s táncolásra tanították, nem országa védelmére.” Még ha azt feltételezzük is, hogy a krónikás – a mohácsi csatában odaveszett király gyászos végzetének okait, előzményeit nyomozva – minden bizonnyal túloz, de leírása történeti néprajzi szempontból mindenképpen figyelemre méltó, hiszen sztereotípusokra, és az illető korban valóban létező szokáselemekre épül.²⁶

²² Uo., 144–147.

²³ Burke P. 1992. 67–76.

²⁴ A magyar *farsang* szó a német *vaschang* szóra vezethető vissza. Analóg hangfejlődésű szavak a nyelvjárásokban: *erső* (első), *arsó* (alsó), *Karsa* (Kassa) stb.

²⁵ A kérdés alapvető elméleti irodalmából: Bahtyin M. 2002.; Ivanov V. V. 1983.; Burke P. 1991.; Schindler N. 2000. Továbbá lásd még: Szilárd Léta: *A karneválemélet V. Ivanovtól Bahtyinig*. Budapest, 1989.

²⁶ Tonk Sándor *Régi erdélyi farsangok* című tanulmányának adata. In: Barabás L.–Pozsony F.–Zakariás E. (szerk.) 1996. 11.

A társadalmi rend érvénytelenítését a különféle *erőszakos megnyilvánulások* is jelzik. Előfordulnak például a farsangi színjáték résztvevői elleni játékos, de olykor a játékoság határait messze túllépő támadások (pl. a „hammas”/„hamubotos” vagy az „ördögollós” maszkos alakoskodók a nézőket inzultálják, erotikus jellegű agressziókat követnek el) stb. Olykor a karneváli színjátékot megjelenítő csoportok rivalizálása, sőt egymás elleni agressziója a játék hagyományos rituális eleme. Például a sok karneváli elemet tartalmazó gorzafalvi (Moldva) újévköszöntő játékok során a falu utcáin egymással találkozó „uráló” csoportok gyakran durván összeverekednek. Velencében a 16. század végén húshagyókedd éjszakáján 17 embert öltek meg. Londonban ugyanekkor inasok garázdálkodtak, kövekkel, furkósbottal, szerszámokkal követtek el agressziót.²⁷

A Farsang felfordult világa, a tabuk feloldása, a státuscserén alapuló rítusok stb. az etnológiai irodalom szerint „biztonsági szelepként” funkcionálnak: a farsangi napok után következő hétköznapi világában megerősítik a hierarchikus rendet és a közösségi érzést. (Ennek a fontos társadalmi szimbólumnak a működési elveit a legkimerítőbben Victor Turner írta le a státusmegfordítás rítusainak értelmezése során.²⁸) Előfordul azonban, hogy a rítus kerete túl szűknek bizonyul a felgyülemlett elégedetlenség kifejezésére. Ilyenkor az ünnep ürügyén lázadások törhetnek ki, a történelem folyamán még az is gyakran előfordult, hogy egy-egy farsang az adott feltételek mellett (pl. álarc viselése, alkoholizmus, legitimált erőszak, fegyverviselés stb.) vérfürdővé változott. Igaz ugyan, hogy a társadalmi lázadások közvetlen akcióinak szimbolikus nyelve nem azonos a karneváli világkép szimbolikus nyelvével, de ilyenkor a karneváli ünnepek résztvevői a rítusok nyelvét „átkódolják” a lázadás nyelvén.²⁹ A kétféle kód össze is keveredhet, előfordulhat például, hogy a lázadások a maguk közvetlen akcióit szimbolikus rítusokkal legitimálják. Ilyen „átkódolás” történt például a Dózsa György-féle 1514-es parasztháború idején, amikor a lázadók a keresztes háborúban szokásos jelvények alatt, egyházi zászlókkal indultak harcra.

Ugyancsak a társadalmi rend felfüggesztését jelenti a tulajdonjog megkérdőjelezése és *a lopási jog* „érvénybe lépése”. Ez a szokáselem nemcsak a farsangi játékokban, hanem más – hasonló karneváli jellegű – népszokásokban is megjelenik. A hétfalusi boricatánc alkalmával a házról házra járó táncosokat kísérő, maszkot viselő „kukák” a meglátogatott házból vagy az udvarról rendszerint ellopnak valamit. A Székelyföldön hasonlóan járnak el a lakodalmi mulatságokba bekérezkedő „maszkurák” is. Gyimesben és a Csíki-havasok hegyi csángó telepein (Kostelek, Egerszék, Csinód) szokásban volt, hogy a vőlegény násznépének tagjai a menyasszonyos háztól észrevétlenül loptak el valamit, amit ellenérték fejében szolgáltatottak vissza.³⁰

c) A karneválszerű ünnepek *orgiasztikus jellegűek*, felfokozott hangulat és pazarlás jellemzi őket, szemben a hétköznapi mértéktartásával. A középkori népi kultúra hagyományos ünnepei mind karneválszerűek. A középkorban a nagyobb ünnepek mérik az időt, az élet voltaképpen az előző ünnepre való visszaemlékezésből és a következőre való várakozásból áll.³¹

A mértéktelen étkezésben, mindenekelőtt *húsfogyasztásban*, valamint a mértéktelen *italfogyasztásban* megnyilvánuló hedonizmus és zűrzavar a karneváli

²⁷ Burke P. 1991. 224.

²⁸ Turner V. 2002. 180–218.

²⁹ Burke P. 1991. 241.

³⁰ Csinód, saját gyűjtés, 2003.

³¹ Burke P. 1991. 213–214.

világ egyik legfontosabb jellemzője. Az eszem-iszom csúcspontja a farsang utolsó napján, húshagyókedden volt. Egy 17. századi angol forrás így ír erről: „...akkora sütés-főzés, tésztagyúrás, kevergetés-kavargatás, fűszerezés, ízesítés, sózás, cukrozás, rafinált ingyenkedés folyt, hogy az ember azt hihette, mindenki kéthavi adagot akar a bendőjébe tömni, konstantinápolyi vagy nyugat-indiai tengeri útra raktározó húst a gyomrában”.³² Az európai folklórban a 12. századtól mutatható ki az a legenda, hogy a földön valahol létezik a földi paradicsom, csak hogy ez a tejjel-mézzel folyó Eszem-izsomország, amelyben János pap uralkodik, az ősszülők bűne miatt hozzáférhetetlen az emberiség számára.³³ A magyar folklórban is „János pap országa” néven emlegetett mesebeli hely, ahol kolbászból fonják a kerítést, ahol a disznó késsel a hátában sétál az utcán stb., voltaképpen nem más, mint az örök farsang víziója, minden farsangi világteremtés végső modellje. Az erdélyi húshagyókeddi farsangi felvonulásokon – például Háromszéken és Marosszéken – szokásos palacsintasütés is János pap országának szimbolikus megteremtése.³⁴ Az apácai húsvéti kakaslövés alkalmával elhangzó tréfás temetési búcsúztatóban, az ún. „cigányprédikáciában” is minduntalan utalások történnek egy mitikus Eszem-izsomországra: „*Delló, delló, szász tinó! / Ki hallotta hírit János pap országának, / S abban benne lévő híres cigánypapnak? / A szájából kinőtt húsz öl agyarának, / Abba húsz szalonnát méltán akaszthatnának.*”³⁵

A felfokozott **szexualitás** az orgiasztikus jelleg egy másik megnyilvánulása. A farsangi szokásokban egyre-másra felbukkannak a fallikus jelképek (zöldségekkel ábrázolt fallosz, hosszú orr, kolbász stb.), gyakori az erős szexualitással, nagy nemi erővel rendelkező állatok szerepeltetése (pl. a kecske, a kakas és a disznó a bujaság jelképei, a nőablásra vetemedő medve és a szőrös erdei ember a nagy nemi potenciát szimbolizálják stb.), előfordul a megtermékenyítést jelképező szántás rituáléja (a történeti folklórban hajadonokkal is) stb. A farsangi játékokhoz Európa-szerte hozzátartozik az obszcén vagy legalábbis kétértelmű dalok éneklése, a különböző erotikus játékok eljátszása. A farsangot szimbolizáló bábu („Ilyés”, „Döme” stb.) – amit a játékok során, elítélnek, kivégeznek, eltemetnek, elégetnek stb. – mindig erős szexuális jelképiséggel rendelkezik, és az ilyenkor elhangzó siratóparódiák is ilyen jellegűek: „*Jaj, Ilyés komám, mér hótál meg? Mér hagytál itt münköt? Mé hótál meg? Ki dugja bé a csepegő likakot a kapu alatt? Jaj, Ilyés, mér tuttál itthagyni?*” „*Jaj, jaj, drága sógor! Mér hagytál itt? Ha tudnák, hogy életibe, hogy szerette a sütőtököt! De most a tőke az asztalon, ő meg a nyújtópadon. Jaj, jaj!*” (Alsósófalva)³⁶ (Lásd 13. és 14. kép.)

d) Kifelé úgy tűnik, hogy minden karnevál hatalmas **színjáték**. Csakhogy a „valódi” színpadi játékoktól a karneváli játékok egy igen lényeges dologban különböznek, mégpedig abban, hogy itt nincs éles határvonal színész és néző között. E sajátosság miatt a karnevál több mint egyszerű színjáték: valóságos világértelmezéssé, közösségi létfilozófiává lesz. Mihail Bahtyin írja: „A karnevált nem *nézik*, hanem *élik*, méghozzá mindenki, mert a karnevál – eszméjéből következően – *össznépi*. Amíg a karnevál tart, senkinek nem lehet más élete, mint a karneválbeli. Nem lehet kilépni belőle, mert nincsenek térbeli határai. Amíg tart, addig csak a törvényei szerint lehet élni, addig csak a karneváli *szabadság* törvényei

³² Uo. 218–219.

³³ Delumeau J. 2004. 92.

³⁴ A magyar farsangi szokások monografikus bemutatását találjuk Ujváry Zoltán könyveiben (Ujváry Z. 1983–1988. I–IV., 1990, 1991a stb.). Erdélyi farsangi szokások leírását tartalmazza a Kriza János Néprajzi Társaság 4. évkönyve: Barabás L.–Pozsony F.–Zakariás E. (szerk.) 1996.

³⁵ Pozsony F. 1998. 100.

³⁶ Barabás László gyűjtése. Uo. 184–185.

érvényesek. A karnevál egyetemes, az egész világ különleges állapota, a világ újjászületése és megújulása, amelynek mindenki részese.”³⁷

Az össznépi karneváli színház laza eseménysorokat jelenít meg. A nagy színjáték spontán szerkezetű elemekből áll össze, amelyek minden korban és minden helyszínen aktualizált tartalommal rendelkeznek: régen pap, ördög, bolond, jogtudorok, vadállatok stb. voltak a farsangi színjátékok szereplői, ma az erdélyi farsangi játékokban ezek mellett megjelennek az ismert politikusok, tévériporterek, közéleti személyiségek, futballsztárok, valutaüzérek stb. alakítói. (15. kép) Az 1990-es évek első felében például az egyik felcsíki falu (Csíkcsicsó) farsangi menete a bukaresti „bányászhadjáratot” imitálta.

Az előadott színjáték rendszerint bohózat, ami lehet például tréfás bírósági eljárás, tréfás lakodalom, vásári alku, a Farsang és a Böjt csatájának eljátszása stb. A farsangi bohózatok leginkább a 14–16. században virágkorát élő francia népi vígjáték, a farce (ejtsd: fársz) utódainak tekinthetők, amelyeknek elvetemült vagy együgyű – de mindig egyfajta szimpátiával és humorral megjelenített – társadalmi típusfigurák voltak a szereplői. A beöltözés, vagyis az *álarc, jelmez* használata minden farsangi játékban kötelező. Az 1786-os párizsi karneválról egy angol utazó azt írta, hogy „a pápák, a kardinálisok, a szerzetesek, az ördögök, az udvaroncok, a harlekinok és a jogászok egyetlen tarkabarka tömeggé olvadtak össze”.³⁸

A farsangi színjátékok a különböző korokban és a különböző helyszíneken természetesen nem voltak teljesen egyformák, de bizonyos elemek jellegzeteseknek és gyakoriaknak mondhatók.³⁹ A farsangi *felvonulás* például csaknem mindenütt általános volt. A farsangi menet a világ egészének előrehaladását és az ellentétes erők összeütközését jelenítette meg, továbbá tartalmazta a diadalmas felvonulás, a győzelmi ünneplés jelentését is. A különféle *versenyek* és performance-jelenségek (például Háromszéken farsangi lóversenyekre került sor), a szóbeli vetélkedések, sőt olykor verbális agressziók ugyancsak általánosan elterjedtek voltak. A Farsang és a Böjt középkori szimbolikus *csatáit* több festő (Hieronymus Bosch, Peter Bruegel stb.) is megörökítette. (16. kép) Azt, hogy képeik nem pusztán fantáziaszülemények, az európai folklórhagyományok is bizonyítják. Cibere vajda és Konc/Csont király farsangi küzdelmének bábokkal való megjelenítése az egész magyar nyelvterületen elterjedt volt. A Nyárad mentén Vízkeresztkor Csont király győzött, húshagyókor pedig Cibere vajda. Parajdon húshagyókor Konc királyt elkergették, illetve eltemették. Ugyancsak jellegzetes dramatikus játékelem volt a *bírósági tárgyalás és ítélezés*. A dél-erdélyi szász falvakban farsangkor szokásos volt a „bolondok ítélezése”. Nagysinken például a „bolondok szekerén” mondták ki az ítéletet a helységben történtek fölött, úgy, hogy az egész faluközösség részt vett a jókedvű játékban.⁴⁰ Előfordult, hogy húshagyókedden magát a Farsangot is szimbolikusan bíróság elé állították, majd kivégezték.

Olykor a farsangon belül került sor a népi *igazságszolgáltatás* különféle szimbolikus rítusaira. Például a kihágások elkövetőit a közösség macskazenével (charivari) szégyenítette meg, a pártában maradt vénleányokkal ekét vagy tuskót húzattak stb. Marosszéken a vénleány- és vénlegénycsúfolás bevett rítusa az ún. „csutakhúzás” vagy „tőkehúzás” volt⁴¹, ami mögött a szokáskutatók szerint minden bizonnyal mágikus termékenység képzetek, az agrármágia régi emlékei

³⁷ Bahtyin M. 2002. 15.

³⁸ Burke P. 1991. 219.

³⁹ Ezek legteljesebb magyar összefoglalása: Ujváry 1990.

⁴⁰ Barabás L. – Pozsony F. – Zakariás E. (szerk.) 1996. 31.

⁴¹ Uo. 80.

lappanganak.⁴² A Nyárad menti Szentgericén a „didergés” népszokásának keretében húsvét első- vagy harmadnapján 15–20 cigánybandának öltözött férfi járta végig a falut, és az ablak alatt vagy az ajtó előtt nagy zajjal „dideregtek”: hangjukat elváltoztatva, egymással versenyezve kikiabálták a családtagokkal történt kárhozható eseteket. A „didergők” „ajándékokat” is vittek magukkal, például a tolvajnak börtönt, a hanyag papnak keresztelni való gyermeket, a lúdtolvajnak libát, az eladósodott embernek váltót stb.⁴³

Az európai farsangokon gyakori volt az **állatok bántalmazása** (pl. levegőbe dobált, agyonhajigált állatok stb.)⁴⁴, és előfordultak szimbolikus vagy valóságos **állatáldozatok** is. Kászonban például a „kövér farsangi bika” elárverezését a bika „megütése” követte. Ezeknek a rítusoknak vélhetően ugyancsak termékenységvarázsló, megújító mágikus szerepük volt. (17. és 18. kép)

e) A farsangi szokáskör más szokáselemei is tartalmaznak **termékenységképzeteket**. J. G. Frazer magát a Farsangot is mint **vegetációs szellemet** fogja fel, akit a húshagyókeddi farsangtemetések alkalmával csak azért temetnek el, hogy egy nagy dramatikus dráma keretében újra feltámadhasson.⁴⁵ Az állatalakban megismerésített Farsang egyszersmind a **bőség**, a földi Eszem-iszomország szimbóluma is. A gyakran felbukkanó korom, hamu par excellence termékenységjelképek: a húshagyókeddi tuskóhúzást sok helyen bekormozott arcú legények végezték, a farsangi felvonulásokban csaknem mindenhol jelen lévő „hammas” vagy „hamubotos” fő ténykedése a hamut tartalmazó zsákkal, zacskóval való ütögetés, ami nyilvánvaló egészség- és termékenységvarázslás. A gyakori fallikus jelképek is a teremtmény nemzőerőt szimbolizálják. A farsangtemetések végén eltemetett, elégetett bábuk („Ilyés”, „Döme” stb.) erősen szexualizált, hangsúlyozott maszkulin nemiséggel rendelkező figurák. Csikménaságon húshagyókedden a falu fiatalsága beharangozás előtt a templom körül az ősök sírja fölött táncolt, majd mise után a papot hazakísérték és a táncot a pap udvarán folytatták.⁴⁶ A templom körüli temetőben, a sírok fölött táncolt tánc régi középkorias szokás. A frazeri eszmekörben maradvá, joggal feltételezhető, hogy itt is a tavaszi természet erejének mágikus serkentéséről van szó. A rítus szimbolikus jelentése (az ősök életerejének megszerzése, jelenbe való transzponálása) minden bizonnyal kapcsolatban áll mind a temető felszántásával (pl. népdalokban, hiedelmekben), mind a temető vesszővel való megcsapásával. (Például *A három árva* balladatípusban az édesanya feltámasztása történik általa.) Az utóbbi két jelképről hátrébb még szó lesz. (Lásd XIV. 3.)

f) A világ felfordult voltát rendszerint nemcsak a rítusok, hanem a **„szavak inváziója”** (Peter Burke) is kifejezi. A karneváli jellegű szokásokhoz kapcsolódó rítusszövegekben ugyancsak zűrzavaros, képtelen világ teremődik meg, tehát a szavak világában is megvalósul a bőség és a káoszba való alázuhanás: „*Látom a gazdasszonyomnak sűrű mosolygását, zörgeti, pörgeti ládája kulcsát, előveszi hét singes kolbászát s a nyolc befonott kalácsát, tizenkét liter mézes pálinkáját.*” – hangzik egy gyimesi betlehemes játék adománykérő formulája. A csernakeresztúri karácsonyi játékokban, az ún. „zsidózás”-ban a két katona hetvenkedő, a verbális agresszió elemeit is tartalmazó párbeszéde ugyanezt a képtelen karneváli világot, János pap országát teremti meg. Ezeket a párbeszédeket a magyar néprajzi szakirodalom ún. „feleselő versek”-nek vagy „veszekedős versek”-nek nevezi: „*Ó,*

⁴² Bálint S. 1989. 177.; Ujváry Z. 1990 és 1991a.

⁴³ Barabás L.–Pozsony F.–Zakariás E. (szerk.) 1996. 88–89.; Barabás L. 1999. 126–127.

⁴⁴ Burke P. 1991. 219.

⁴⁵ Frazer J. G. 1995. 192–198.

⁴⁶ Bálint S. 1989. 177.

emberi nemzet, indulj, vigasságra, / mert eljött az Úrjézus szegény szállásodra. [...] / – Jó esték kívánok a házi gazdának, / de annál is inkább a szép kedves lányának. / Beköszöntött a tél fehér szakállával, / Tömöm a csizmámat, nem győzöm kapcával. / – Jó estét, vitézek, ide hallgassatok, / egy jó tormás tyúkhússal engem jól tartsatok. / A sárgarépákat mind nekem hántsátok, / Majd ha sok pénzem lesz, fizetni is fogok. / – Állj, félre, barátom, hadd szóljak én egyet, / az eszem helyén van, nem ettem vadmeggyet. / – Hallgass, te félügyű, te meszes üstökű, / olyan a fejed, mint egy üres küpü. / – Hiába dicsekedsz, nem hallgat meg senki, / jobb lesz, ha kikotródsz, hogy ne rúgjalak ki! / – Mit?! Mikor én 48'-ban főkapitány voltam, / a temető dombján sok huszárt levágtam, / s mikor a lovamra én felülni akartam, / a felhő ágassába majdnem felakadtam! / – Hej, barátom, hogy megnőttél, talán napkeletről jöttél! / Illene egy üveges sapka a fejedre, s egy bot a hátsó feledre! / – Vékony cérna, köménymag, hej, de hetyke legény vagy, / a falunak adósa vagy, de egy fillérnek ura nem vagy! / – Sütőbe a laska, beleesett a macska, / nézd, pajtás, a tarkát, hogy feltartsa a farkát! / – Harminchárom réceptojás, mennyi itt a bőrokolyás! / Húzz rá nékem, te muzsikás!” (Csernakeresztúr)⁴⁷ Hasonló képtelen, humoros világot teremtenek a karácsonyi kántálóénekek eléneklése után elmondott beköszönő versek: „Mikor a főhídon / Főkapitány vótam, / Disznóláb fegyverem, / Döblec vót a a nyergem. / Mikor megehültem, / Haraptam a jégbe.” (Zabola)⁴⁸ Ezeket a beköszönő rítusszövegeket a moldvai csángók „elajánlásoknak” nevezik: „Hallom asszanyomnak sürü mosolygását, / Zerrgeti, pergeti a ládája kóccsát, / Eléveszi hét singes kolbásszát, / S a nyócba fonott Szent János kalácsát. / Ha nem ad belőlle, úgy hargadjon meg az orra, / Mind a százesztendősbérbécsnek a szarva! / Szállásikra adj a Isten!” (Pusztina)⁴⁹

g) A fentiek alapján nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a karneválszerű ünnepeken **a vallásos értékrend érvényét veszti**. Ezt fejezik ki a vallásos Szent profanizálásának különböző rítusai: a farsangi ünnepeken az egyházi szertartásokat parodizáló játékokban laikusok celebrálnak misét, a litániákban áldás helyett szitkokat mondanak és átkokat kérnek, álpapok gyóntatnak, keresztelnek, esketnek és temetnek, a temetéseken szokásos siratóénekek szexuális vonatkozásokkal teli paródiákká lesznek stb. A csíkmenasági ún. „zsidóvecsernye” szövegéből idézünk: „Uram, őrizd meg: / hosszú láb földetől, / csaposos kertektől, / nagy szarvú ökröktől, / vasas taligától, / vastag szalonnától, / vénasszonyok szájától, / fortélyos lótól, / huncut feleségtől!”⁵⁰ (19. kép)

Ilyenkor ráadásul **a pokol erői is elszabadulnak**. A farsangi időt lezáró húshagyót magyarul „ördögfarsangnak” nevezik, amikor a Gonosz erői az emberek között járnak, és ott mulatoznak. A magyar folklórban számos elrettentő történet szól arról, hogy akik a farsang során álarcot öltenek és ördögnek, démonoknak öltöznek, azokat a pokol erői valóban elragadják. Például Temesvári Pelbárt (kb. 1435–1504) egyik története arról szól, hogy 1480 körül egy férfiruhában farsangoló fiatalasszonyt a démonok tömege a mocsarakba hurcolt, ott megkínózta, majd vízbe ölte.⁵¹ Csíkbánkfalvában azt mesélték, hogy az ún. „dúsgazdagolás” („ördögbetlehem”) színjátékszerű népi játéknak egyik ördögszereplőjét napokon át kínozták, földhöz verték az ördögök, mert kicsúfolta őket.⁵²

⁴⁷ Ismeretlen egy. hallg. gyűjtése, 2001.

⁴⁸ Fejér Imola egy. hallg. gyűjtése, 2006.

⁴⁹ Nyisztor Ilona népdalénekes gyűjtése, 2002.

⁵⁰ Kardalus János tanulmányából. In: Barabás L.–Pozsony F.–Zakariás E. (szerk.) 1996. 150.

⁵¹ Bálint S. 1989. 174.

⁵² Uo. 180–181.

Az egyház természetesen mindig elítélte a farsang feje tetejére állított világát, a keresztény morál felfüggesztését. Temesvári Pelbárt ferences szerzetes hatalmas beszédgyűjteményében, az 1489-ben készült *Pomeriumban* **bűnbe süllyedésnek**, erkölcsi fertőnek minősíti a farsangi mulatozást, különösen a benne megjelenő erotikát és szexualitást: „[...] főleg ebben a böjt előtti időben szoktak Krisztus ellen sok gyalázatos vétet elkövetni a torkoskodás, a paráználkodás, a dorbézolás és sok farsangi hiábavalóság által. [...] Kigúnyolják Krisztust és az ő szenvedését [...] az illetlen táncos felvonulások, álarcos bálok és kartáncok által, melyeket főleg ezekben a napokban űznek az emberek, most farsang idején az emberek ki vannak téve a vétkek pestisének és éjszakájának, sokkal inkább, mint egész esztendőben. [...] Ágoston mondja: Minden táncban megtett ugrás ugrás a pokol fenekére. Minden pajkos mozdulat ugyanis ugrás a szennycsatorna mélyére.”⁵³ Szkhárosi Horvát András 16. századi református prédikátor és költő egyik szatirikus versezetében szintén elítéli a farsang túlkapásait: „Csak a csúf innepről, a farsangról szólok, / Mennyi sok bolondság ott van, tudjátok, / Minden gonoszagra van szabadságtok. / Senki ne féljen akkor részegségtől, / Gonosz gyilkosságtól, fertelmes élettől, / Csak böjtben, megszűnjék az gonosz étkektől, / Túrótól, tikmonytól, és az húseteltől.”⁵⁴

A karneváli világkép itt felsorolt állandó elemei mind a világrend felbomlását fejezik ki kozmogóniai és erkölcsi értelemben egyaránt, ezért tekinthető a farsang a káoszba alázuhanó kozmosz legfőbb és ugyanakkor legösszetettebb jelképiségű szimbólumának. „Keresztény jelentések rakódtak pogány jelentésekre, de nem érvénytelenítették azokat; az eredmény ezért úgy olvasandó, mint egy palimpszeszt. A rítusok egyszerre hordoznak üzenetet az étellel, a szexualitással, a vallással és a politikával kapcsolatban” – írja Peter Burke.⁵⁵

A karneváli ünneplés alkalmai

Előbb már hangsúlyoztuk, illetve példáztuk, hogy tavaszi farsangi ünnepeken kívül a népi kultúrában számos más karneválszerű ünnep is létezett, és létezik ma is. Az egész **karácsonyi idő** azért öltött ilyen jelleget, mert Isten fia, azáltal hogy jászolban született, maga állította a feje tetejére a világot. Az újkorban Franciaország-szerte a betlehemi gyermekgyilkosság emléknapján, aprószentek ünnepén (dec. 28.) a fiatal papság megszervezte a Bolondok Ünnepét, amelynek keretében megválasztották a bolondok püspökét, táncoltak és kártyáztak a templomban, miseparódiát celebráltak, áldásosztás helyett szitkozódtak, miseénekek helyett trágár dalokat énekeltek, kiforgatták a Miatyánkot, felvonultak az utcán stb. A reformáció előtti Angliában mindez valamivel szelídebben zajlott: gyermekpüspököt választottak, gyermekmisét celebráltak, gyermekek prédikáltak a szószerűkről stb., de a szokást 1541-ben ott is betiltották.⁵⁶

A **szentek névünnepei** is karneválszerűek voltak, vagy legalábbis gyakran tartalmaztak ilyen mozzanatokat: Szent Ágota ünnepén (febr. 5.) Spanyolországban a nők parancsoltak, aminek az volt a magyarázata, hogy a hősiesen kiállt kínzások (pl. melleit levágták) amazonná változtatták Szent Ágotát. Szent Márton napján (nov. 11.) a németalföldi Groningenben a 17. század elején a vendéglősök ingyen adták a sült libát. A hentesek védőszentjének, Szent Bertalannak az ünnepén (aug. 25.) ugyancsak sokfelé zajlott nagy evés-ivás, Bolognában például ezt a napot a „disznó ünnepének” hívták, és az állatot diadalmenetben hordozták végig a városon.⁵⁷ A pünkösöd után

⁵³ Tonk Sándor tanulmányából. In: Barabás L. – Pozsony F. – Zakariás E. (szerk.) 1996. 10–11.

⁵⁴ Idézi: Bálint S. 1989. 176.

⁵⁵ Burke P. 1991. 228.

⁵⁶ Uo. 228–232.

⁵⁷ Uo. 233–234.

következő Úrnapja (az Oltáriszentség ünnepe), majd a **nyári napfordulót** jelző Szent Iván (Keresztelő Szent János) ünnepe (jún. 24.) valódi „nyári farsangok” voltak. Ilyenkor nemcsak látványos körmenetekre és vallásos színjátékokra került sor, hanem hatalmas vigadózásokra is. Egy szerzetes így ír a 16. századi észtországi Szent Iván-ünnepről: „...az egész ország örömtüzekkel ünnepelte meg. A tűz körül az emberek táncot jártak, dalokat énekeltek, jókedvükben nagyokat szökelltek, és bizony nem kímélték a dudát. Patakokban folyt a sör ... micsoda randalírozás, paráználkodás, verekedés, gyilkolás és iszonytató bálványimádás folyt ott.”⁵⁸ A helyzet Magyarországon is hasonló lehetett, bár ezt a rendelkezésre álló történeti források alapján inkább csak sejtethetjük, részletes szokásleírásokkal sajnos nem rendelkezünk. A jezsuita Inchoffer Menyhért (1584–1648) például egyik művében azt írja, hogy a Keresztelő Szent János ünnepét a magyarok szemkápráztató fénnel, tűzgyújtással és a tűz körüli ugrándozással, tánccal, harsány énekléssel ülik meg. Az ünnep pogány babonás szokások gyakorlásához is vezetett, aminek folytán szükségessé vált a megrendszabályozása.⁵⁹ Egy Székelyföldön feljegyzett 19. századi rendszabály arra utal, hogy a nyári napforduló ünnepének „megrendszabályozása” még évszázadokkal később is gondot okozhatott az egyháznak: „Szent János estin a virrasztótétel semmiképpen nem engedtetik éppen éjfélig, annál inkább hajnalig vagy virradtig, hanem csak késő vacsorakorig, amikor az ember le szokott nyugodni ágyában. Az pedig tisztességesen és becsületesen légyen.”⁶⁰

Az evés-ivás, a mértéktelen mulatozás és a szexuális szabadoskodás jegyében került sor a **tavaszünnep**ekre. A pünkösdi király és pünkösdi királyné választására is, ami ugyancsak egyfajta „fordított világ” megteremtését jelentette. Ezt az ünnepet Bálint Sándor olyan ősi tavaszünnepnek tartja, aminek eredeti funkciója a tavasz eljövételének serkentése, valamint a termés, szaporodás mágikus úton történő biztosítása volt, és aminek ételmüket vesztett rítusait (survival) az egyház Európaszerte több-kevesebb sikerrel igyekezett keresztény tartalommal megtölteni.⁶¹ Az ünnep színes, irodalmi leírását megtaláljuk Jókai Mór *Egy magyar nábob* című regényében is.

A farsangi jellegű ünneplés egyéb, **egyedi alkalmi** voltak a nyilvános kivégzések (főleg, ha jelképesen történtek), a hadi bevonulások és hadi diadalok ünneplései, a királykoronázások, a királyi gyermekek születésének ünneplései, királyi esküvői szertartások stb. Angliában a 18. században farsangi ünneplésekhez vezettek a parlamenti választások is.⁶²

Karneváli elemeket a bűcsújárások is tartalmaztak. A bűcsú mindig a profán szórakozások (eszem-iszom, mértéktelen italozás, körhinta stb.) alkalmi is voltak. Az udvarhelyszéki Oroszhegy határában lévő, csodálatos gyógyító vízzel rendelkező Szent László-kút (ún. „urusos kút”) bűcsúját Batthyány Ignác erdélyi püspök 1783-ban azért tiltotta be, mert tudomására jutott, hogy „az oda gyülekezni szokott rossz keresztények által az ájtatosságnak végződése után sokszor botránkoztató dolgok, részegségek, veszekedések, vérontások mentek végbe, nem lelki haszonra, hanem inkább lelki kárra adva alkalmatosságot”.⁶³ A bűcsúkon gyakran került sor performance jellegű eseményekre is. Például ilyen volt Csíksomlyón a bűcsú központi jelvényének, az eredetileg 42 kg súlyú labarumnak a körbehordozása a több óráig

⁵⁸ Burke P. 1991. 232.

⁵⁹ Bálint S. 1977. I. 470.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uő 1989. 336.

⁶² Burke P. 1991. 234–236.

⁶³ Bárh János: *Havasalja havasa*. Tanulmányok a székelyvársági hegyi tanyák népéről. Kecskemét, 1998. 34.
– Az idézet az oroszhegyi r. k. egyház számadáskönyvéből való.

tartó pünkösdszombati körmeneten, ami a ferences gimnázium legjobb diákjának, az ún. „laborifernek” volt a kitüntető kiváltsága. A csíksomlyói búcsún a falvak vetélkedése kifejezetten versenyszerű volt. Feljegyezték, hogy a 19. század végén a fiatal Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök, miközben szobája ablakából nézte a székely falvak tettelegességig fajuló versengését a nagy körmenetbeli előkelőbb helyekért, sírva fakadt, és nem értette, hogy hová is csöppent. A helyi viszonyokat jól ismerő egyik papja, az egyházi énekszerző Simon Jukundián ezzel vigasztalta: „Én akkor sírnék, ha nem versenyeznének az elsőségért.”⁶⁴ A püspököt elkeserítő rituális versengésnek mély történelmi gyökerei, középkori előzményei vannak egész Európában. A franciaországi Champagne-ban 1573-ban egy pap azt írja, hogy a helyi körmenetek lényegében nem egyebek, mint egyházak közötti versenyek.⁶⁵ A dél-olaszországi Palmiban augusztus 16-án tartott Szent Rókus-búcsú „körmenetében” a kisváros negyedeinek versengése zajlik. A valamikori szent esemény mára voltaképpen zajos sporteseményé vált, aminek alig van már vallásos jellege: több csoport a lakosság hangos biztatásától kísérvé összehajló vonalon futva viszi a súlyos Szent Rókus-szobrokat a központi templom felé, és az a kerület győz, amelyiknek csapata előbb ér célba.⁶⁶

Amint látjuk, az egyház által nehezményezett karneváli jelleg voltaképpen minden nagyobb ünnep rítusrendjében, még a búcsújárásokban is megtalálható. De mi szükség van a népi kultúrában ilyen ünneplésre? Mivel magyarázható a karneváli rítusok fennmaradása a folyamatos egyházi tiltások és az állandó vallásos szellemű átértelmezések közepette?

A karneváli világszemlélet, illetve az ezt kifejező rítusok, költészet stb. szívós fennmaradását egyedül a kultúrában betöltött funkció, vagyis a farsang jellegű szokások „értelme” magyarázza. Mihail Bahtyin a *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája* című könyvében⁶⁷ kimutatta, hogy a karneváli lét egy egészen sajátos létszférát jelent, aminek nincsen köze sem a vallásos szemlélettől átitatott mindennapok világához, sem az egyház ünnepeihez. ***A karneváli világszemlélet a hagyományos népi világkép egyik alapvető konstitutív tényezője, aminek fontos szerepe van mind a lét filozófiai értelmezésében, mind az élet, a közösség gyakorlati megszervezésében.***

Friedrich Nietzsche *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus* című könyvében (1872) két ősi létformát állít szembe egymással: a dionüszoszi orgiasztikus életelv a féktelen ösztönök gyönyörteli, ám ugyanakkor borzadályos tombolását jelenti, az apollói princípium pedig a lét harmóniáját, a hűvös és racionális fogalomalkotást, a szigorú formateremtést. A művészetben – Nietzsche felfogásában – mind az apollói (pl. Homérosz derűje), mind a dionüszoszi (pl. a görög tragédiák végzete) létforma megjelenik.⁶⁸

A Böjt

A Farsang és az azt követő Böjt csak egymás ellenében értelmezhetők: a Káoszt azért kell szimbolikusan megteremtteni a farsangi szokásokban, hogy a böjt idején újjá lehessen születni belőle.

⁶⁴ Mohay Tamás szóbeli közlése a Bálint Sándor-émlékkonferencián. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2004. október.

⁶⁵ Burke P. 1991. 237.

⁶⁶ Alszegehy Zoltán: Vádlottak padján. In: Erdélyi Zsuzsanna (szerk.): *Boldogasszony ága*. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, 1991. 20–21.

⁶⁷ Bahtyin M. 2002.

⁶⁸ Nietzsche Fr. 1986.

A farsangi mulatozásban az ember a hússal kerül kapcsolatba, ami – amint ezt előbb már láttuk – minden megjelenési formájában a múltó idő, tehát a halál megjelenítője. A hús a nőiséghez tartozik, az időlegesség és a halál szövetségese. Amikor a böjti időben az ember a húst, a testi vágyakat és szenvedélyeket az örökkévalóság jegyében visszautasítja, ***hitet tesz az időtálló szellemi értékek és egy másfajta, isteni eredetű társadalmi morál, vagyis a rendezett Kozmosz mellett.***⁶⁹

A Káosz lenti, zűrzavaros erői feletti belső, lélektani győzelem hamvazószerdán következik be: régen ilyenkor hamuval mosták ki az edényeket, dögszekéren húzták haza a farsangon muzsikáló zenészeket stb. Ezek a szimbolikus rítusok kifejezték a keresztény ember vallásos elkötelezettségét, és egy másfajta, aszkétikus morált, valamint intellektuális jellegű önfegyelmet tettek mindenki számára kötelezővé. Hamvazószerdán Cibere vajda végleg legyőzte Konc királyt. A Székelyföld katolikus falvaiban a farsangi időben, de legfőképpen a hamvazószerdát megelőző húshagyókedden előadott ún. „dúsgazdagolás” vagy „ördögfarsang” nevű játék arról szól, hogy a szegény Lázárt elutasító kevély dúsgazdagot kegyetlenül megkínózzák, majd pokolra viszik az ördögök.⁷⁰ A moralizáló népi színjáték arra tanított tehát, hogy a böjti áldozathozatalnak, az aszkézisnek nagy erkölcsi és intellektuális értéke van, a test vágyainak követése pedig az ember végső megsemmisüléshez, a Káoszba való zuhanáshoz vezet.

⁶⁹ Durand G. 1977. 147–148.

⁷⁰ A játékot 2000–2001 táján az udvarhelyszéki Szentegyházán újítták fel.